

RAPPORT

Trädgårdsmästarkonferens 2022

Kunskap som växer

20-21 oktober

Trädgårdens skola, Mariestad

Denna konferensrapport är sammansatt av den dokumentation som studenter på programmet Trädgårdens och landskapsvårdens hantverk, Göteborgs universitet, gjort som en del i kursen *Utvecklande skötsel och restaurering: Dokumentation i ord och bild*.

Utgångspunkten för Trädgårdsmästarkonferensen 2022 har varit Hantverkslaboratoriets projekt *Kunskap som växer* som pågår 2020-2022. I projektet fokuserar man på hantverksmässig skötsel i kulturhistorisk miljö inom områdena tapetgrupper, jord och kompost, vård av fruktträd och fruktträdgårdar samt planering av skötselinsatser.

PROGRAM

Torsdag 20 oktober

- Från 11.30 Registrering Trädgårdens skola, Magasinsgatan 4
- 12.00 -13.00 Lunch på Trädgårdens skola
- 13.00-13.15 Välkomna! Projektet *Kunskap som växer*
Helena Kåks, Klara Holmqvist, Hantverkslaboratoriet
- 13.15-13.45 Dokumentera trädgårdens skötsel – en handledning i dokumentationsarbetet
Jeanette Blom, trädgårdsmästare och kyrkogårdschef
- 13.50-14.30 Komposteringens historia
Maria Flinck, trädgårdsantikvarie
- 14.30-15.15 Arbete med jord och kompost vid universitetets utbildningar
Catarina Sjöberg, universitetslektor i trädgårdens hantverk
- 15.15-16.00 Fika, Trädgårdens skola
- 16.00 -16.30 Filmdokumentation i gröna kulturmiljöer
Freja Frölander, landskapsvårdare och filmare
- 16.30-17.00 Craft Skills for Garden Conservation – rapport från pågående projekt
Klara Holmqvist, Hantverkslaboratoriet (ersatte Joakim Seiler)
- 18.00- Middag på Bryggeriet, Esplanaden 4

Fredag 21 oktober

- 8.00-8.30 Tapetgrupper - 1800-talets mästarrabatter
Maria Löfgren, universitetslektor i trädgårdens hantverk
- 8.30-9.00 Gruppdiskussion, utplanteringsväxter
- 9.15-10.15 Bussresa till Hjelmsäter, Kinnekulle
- 10.15-10.30 Kaffe på stående fot
- 10.30-11.30 Beskrivning av äldre fruktträd i kulturmiljö, Hjelmsäters gamla fruktodling
Henrik Morin, trädgårdstekniker och expert på fruktträd
- 11.45-12.30 Lunch i växthuset på Hellekis säteri
- 12.45-13.30 Guidning i parken på Hellekis säteri
Maria, trädgårdsmästare och Wilhelm Klingspor
- 13.30-14.30 Bussresa tillbaka till Mariestad

Dokumentera trädgårdens skötsel - en handledning i dokumentationsarbete

Jeanette Blom, trädgårdsmästare och kyrkogårdschef, Sunne pastorat

Jeanette presenterade sitt arbete med frågeställningen: hur kan en historisk anläggning arbeta med dokumentation? Fokus i hennes arbete har varit att få fram metoder som kan hjälpa mindre anläggningar att kunna föra en dokumentation. Jeanette har använt sig av en inventering av dokumentationstekniker och hjälpmedel som redan används ute i anläggningarna, dessa blev utvärderade och prövade för att kunna få fram de mest användbara. Resultatet presenteras som en handledning och samling av exempel som vänder sig främst till små anläggningar. Jeanette avslutade sin presentation med att tacka de som deltagit och hjälpt till med arbetet, genom att svara på frågor kring ämnet och dela med sig av ett citat om värdet av dokumentation:

"Hvarje egendomsegare bör upprätta en plankarta öfver sin trädgård, tillika med en tabell, som upptager alla quarterens nummer. På denna tabell antecknas hvilken jordmån det eller det quarteret eger, när det blifvit gödt och hvilka gödselslag dertill blifvit använda och i hvilken ordning växterna omvexlat, och huru olika växter lyckats på detsamma. Dessa anteckningar tjena en nykommen trädgårdsmästare upplysning."

Ur Handbok i trädgårdsskötseln från 1852 av Anders Lundström

Under inventeringsfasen kunde Jeanette se att verktygen som används för dokumentation på anläggningarna kan delas upp i 5 kategorier:

- Kunskapsunderlag
- Översikter, scheman och listor
- Anteckningar
- Digitala verktyg
- Övriga verktyg

Slutsatsen som tas av inventeringen är att det finns en stor vilja till att dokumentera på de olika anläggningarna, men att det är svårt att hitta bra exempel på hur dokumentationen ska genomföras, därför har anläggningarna varit tvungna att få fram egna metoder. Dokumentationsarbetet sker oftast tack vare beslut som personalen fattar och glöms bort av ledningen. Några av metoderna prövades på Jeanettes jobb där hon upptäckte att de största utmaningarna för arbetet var kommunikation, tid och rädsla för ny teknik.

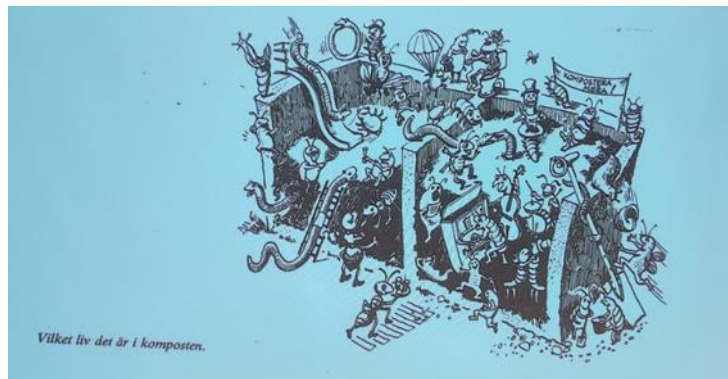
Resultatet av arbetet presenteras i texten *Dokumentera trädgårdens skötsel - en handledning i dokumentationsarbete från planering till sammanställning*. Tre anläggningar används som exempel i texten. Dessa är Stora Hyttlös, Vallby friluftsmuseum och Bergianska trädgården.

Sammanfattning av Alva Wännerdahl och Disa Fjellström

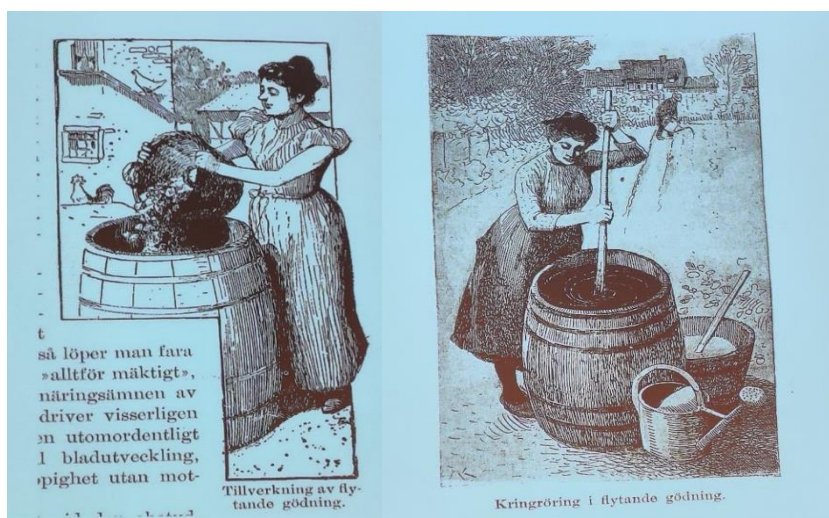
På bondgårdar och torp fram till mitten av 1900-talet var det vanligt att inte ha någon kompost alls. De arbetade mycket med självhushållning så nästan alla rester gick åt. Om det blev något över som ingen kunde äta lades det i gödselhögen. Urin och slaskvatten blev gödselvatten. Till bondgårdarna rekommenderas ingredienser till kompost som idag kan tyckas väldigt märkliga såsom: träaska, sjösand, hår, horn, skinn, ben, läder, tyglappar, ull och linne, modd från fiskdammar och diken, damm från vägar, sågspån, murket och ruttet trä, bark, löv, vindrägg (bottensatsen i vinflaskor), kalk och krita, blod från slakt, döda djur, myrstackar och mullvadshögar.

Mellan 1900 och 1960 samlar villor, egnahemsträdgårdar och koloniträdgårdar sin kompost i en hög på ett undagömt ställe eller gräver ner det i en grop på hösten. Från mitten av 1900-talet ersätts stallgödsel av handelsgödsel och kompost av köpt torv.

Under senare delen av 1900-talet konstateras det vilket rikt mikroliv det finns i komposten (figur 3). Idag är bilden av komposten positiv, vi är alla överens om den nytta komposten gör och har genom vetenskapliga analyser konstaterat att komposten både förbättrar mullhalten och berikar mikrolivet. Komposten börjar komma tillbaka men många odlare är otåliga och köper in närings- och mullämnen från affären i stället för att göra sin egen kompost från grunden. Det har också kommit många moderna lösningar för att underlätta komposteringsprocessen. I koloniträdgårdarna är motiveringen att alla i föreningen måste ha en kompost för att de ska kunna bli miljöcertifierade. För en del är det inte växterna som är den viktigaste delen att odla i trädgården utan komposten.

Maria tog upp källkritik som en del i sitt föredrag, hon berättar att det var vanligt att man i äldre trädgårdslitteratur helt enkelt skrev av andra trädgårdslitteraturförfattare från antiken, helt utan att kritiskt granska eller kolla upp fakta, bara för att den tidens trädgårdsböcker ansågs fina.

Figur 4 Bilder av förberedelse inför kompostering- taget ur äldre trädgårdslitteratur.

Sammanfattning av Betty Granqvist och Josefine Larsson

Arbete med jord och kompost vid universitetets utbildningar.

Catarina Sjöberg, universitetslektor och lärare med inriktning köksväxtodling på kandidatprogrammet Trädgårdens Hantverk, Göteborgs universitet

Catarina tog under sitt föredrag med oss alla på en promenad bort från trädgårdens skola till Trädgårdsmästeriet tvärs över ån där hon berättade för oss om arbetet med jord och kompost vid universitetets utbildningar (figur 1). Catarina Sjöberg har förutom sin roll som lärare även de senaste åren arbetat med jord i projektet Kunskap som växer, där hon mestadels arbetat med de praktiska delarna. Trädgårdsutbildningen i Mariestad har även ett klonarkiv för kulturväxter med perenner och lökar från Västergötland och Värmland.

Catarina berättar kort att det 3-åriga kandidatprogrammet vid Göteborgs universitet med inriktning trädgård ändrats och nu från och med i höst är en utbildning med inriktning trädgård men med landskapsvårdsinslag.

Catarina berättar att kompostanläggning ingår i årskurs 1 och att ingredienserna till komposten från Trädgårdsmästeriet sorteras i varsina flätade kompostfack under hela året. Det finns förutom fack för vedartat material och grönt material även flera fack med lövkomposter i olika förmultnande stadier samt ett fack där man testat att förmultna sågspån från skolans snickeri-/byggutbildning. I år var första året de testade spånkomposten som har legat i fyra år men plantorna utvecklades inte optimalt så spånkomposten skulle ha behövt förmultna ännu mer innan användning. Roto-gräs har hittills samlats in i tätslutande kärl eller säckar men de har även tänkt att testa att lufttorka roto-gräsen för att se om det kan vara en annan metod för att ta död på dem innan de används i komposten.

På trädgårdsutbildningen arbetar man framför allt arbetat med relativt småskalig kompostering (figur 2).

Hittills har allt flyttats två gånger dvs. olika kompostmaterial samlas under året i högar (enligt sortering som är beskriven ovan) och som tillsammans varvas i kompostlimpor under hösten. Viktigt är att varva rätt mängd material så att kompostlimporna kommer upp i temperatur för att en hygienisering ska ske. Catarina berättar att skolans kompostlimpor oftast kommer upp i temperaturer kring 50–55 grader men att en av kompostlimporna ett år var uppe i 85 grader och då fullständigt ångade det om den.

I år har eleverna förutom att lägga de klassiska kompostlimporna även fått börja en ny variant av kompost där de successivt lägger i material allteftersom det finns tillhands. Viktigt med denna typ av kompost är att kanterna hålls raka och att man bygger upp en helt plan yta. (se figur 3).

Kompostjorden som tillverkas på skolan används ute i odlingarna och till egna jordblandningar. Den egentillverkade jorden upplevs som fuktig och mer kompakt än köpt jord. Catarina tror att en av anledningarna kan vara att de utgått från historiska recept och är därför inte anpassade efter exempelvis små plastkrukor som används i odling idag.

Avslutningsvis får vi på egen hand gå runt i Trädgårdsmästeriet och titta på de olika komposterna och kompostfacken som skolans studenter arbetar med.

Betty Granqvist och Josefine Larsson

Filmdokumentation i gröna kulturmiljöer

Freja Frölander, ladskapsvårdare och filmare. Projektassistent i Kunskap som växer.

Freja visar upp sitt arbete från Lärkastugan på Sollerön i Mora kommun, där hon dokumenterat Henrik Morin när han beskurit fruktträd. Det är en fäbodmiljö med fruktodling som är väldokumenterad sedan 1920-talet. Detta som en del i projektet Kunskap som växer vid Hantverkslaboratoriet Mariestad. Totalt har det resulterat i 12 filmer allt från 4–45 minuter som just idag har släppts på Hantverkslaboratoriets egna Youtube kanal.

Freja har en kombinerad utbildning av att ha läst både filmproduktion på gymnasiet och Trädgårdens och landskapsvårdens hantverk vid Göteborgs Universitet. Med förståelse för hantverket både *framför* och *bakom* kameran har hon möjlighet att fånga de viktiga detaljerna och ställa alla "dumma frågor" som behövs för att förmedla hantverket till tittaren.

I detta projekt har hon frågeställningen "Hur kan man dokumentera gröna miljöer och det gröna hantverket samt hur går man till väga praktiskt?". Freja pratar kring vad man behöver tänka på för att lyckas med en filminspelning. Till att börja med, som med all filminspelning, bör man tänka på vem mottagaren är och vilket budskap man vill få fram. Att filma ett hantverk är tacksamt då det i sig självt ofta har en tydlig start och slut, en egen story. Freja anser att dessa filmer i projektet Kunskap som växer, riktar sig till både yrkesverksamma och de med baskunskaper inom området.

Planering och kommunikation

Förberedelse A och O. Hon rekommenderar att starta dialog och planering 2–3 veckor innan filmstart. Att skapa ett manus med tydlig start, mitten och slut för att ha i bakhuvudet när man är ute i fält. Att rekognosera platsen innan och även att prata ihop sig ordentligt med den man filmar så att man har samförstånd kring filmens syfte. Freja menar att det är bättre att filma för mycket än för lite. Att kunna välja ut det bästa vid klippningen och även att ha mycket miljöbilder för att fylla ut med mellan de mer viktiga klippnen.

Freja menar att man som filmare behöver anpassa sig till den man filmar. Att känna av när personen är i ett flow och inte vill bli störd eller hur många "dumma frågor" man kan ställa. Vad är viktigast att dokumentera eller att hantverket utförs? Man behöver också tänka på vad man vill visa i bild, hantverket i detalj eller personen som pratar och utför hantverket.

Miljö

Man behöver också vara förberedd på att batterier tar slut och att vädret ändras. Att ha i åtanke hur miljön ser ut och vad som syns i vilken årstid. Vart kommer solen vara och vad är det för bakgrund? Hon hade provat att filma en äppelträdsbeskrivning där trädet stod i en brant slänt. Detta resulterade i att hon kom för långt från objektet och att vinklarna blev dåliga. På grund av dessa förhållanden blev inte materialet i den klass hon önskade. Att det finns risker behöver man också ha i åtanke. Att stå under ett träd när det beskär är såklart inte helt riskfritt.

Sedan kan man också använda sig utav naturliga rum eller företeelser i landskapet och arbeta efter dessa i sin process. Då dessa fungerar som tydliga fokusområden.

Utrustning

Freja filmar ofta med mobilkamera med ljudupptagning men rekommenderar att filma i 4K för att vid redigering kunna zooma in bilden och komma närmare objektet med bibehållen skärpa. Annat som är bra att ha med sig är selfie stick, extern hårddisk, stativ, power bank samt vädersäker utrustning. Hon pratar om att ljudet är otroligt viktigt och påverkar tittarens upplevelse av filmen. Hon påpekar att det inte krävs någon superutrustning men för att få fram informationen är det bra att ha en trådlös mikrofon på objektet samt att, som filmare, ha hörlurar på sig för att hela tiden höra att ljudet kommer med. Att bakgrundsljud som motorsågar, trafik eller gråtande barn kan behövas klippas bort och då är det bra att ha spelat in "tyst ljud" från platsen som då kan läggas som en ljudmatta.

Regissering

En del scener behöver tas om men man behöver ha känsla för hur mycket man kan störa objektet för att inte påverka just det hantverksmässiga resultatet och dennes flow. Man kan ibland också behöva filmmaterial som fungerar som startpunkter och övergångar, då behöver man regissera mer tydligt.

Postproduktion

Freja påpekar flera gånger under föreläsningen att man inte behöver vara proffs för att kunna filma och samma gäller utrustningen. Man behöver inte köpa dyra redigeringsprogram utan gratisversioner fungerar alldeles utmärkt. Hon hänvisar till bland annat Adobe Premiere Pro och DaVinci Resolve 18 och uppmanar alla att våga testa! Det finns instruktionsfilmer på internet som är lätta att följa.

Viktigt är att alltid låta den man filmar korrekturkolla filmen innan man släpper den. Det är ju ändå hantverkaren som offentligt står för kunskapen.

Sammanfattning av Isabella Svensson och Sebastian Sederblad

Craft Skills for Garden Conservation – Rapport från pågående projekt

Klara Holmqvist, Hantverkslaboratoriet

Denna föreläsning skulle egentligen hållas av Joakim Seiler, chefsträdgårdsmästare på Gunnebo Slott men fick på grund av enskild angelägenhet ställa in sitt besök på konferensen och istället lämna över sitt föredrag till Klara Holmqvist på Hantverkslaboratoriet för en mer övergripande sammanfattning.

Föreläsningen kom att fokusera på projektet *Craft Skills for Garden Conservation* som förespråkar och utbildar personer i trädgårdsbranschen om skötsel inom historiska trädgårdar och samarbetar med ett flertal europeiska organisationer som bland annat Erasmus och European Garden Heritage Network – Schloss Dyck Foundation.

Syftet med projektet är att höja kompetensen hos personer anknutna till historiska trädgårdsanläggningar runt om i Europa då man har sett en brist när det kommer till kunskap om historisk skötsel.

De huvudsakliga punkterna som projektet har valt att fokusera på är som följande:

Jordhantering

Gräs- och ängsskötsel

Fruktodling i köksträdgårdar

Häckar och formklippning

Dekorative växter

Träd

Dammar och fontäner

Gångvägar och murar

Orangeriväxter

Programmet erbjuder också kostnadsfria workshops och *webinarier* som spelas in och publiceras på hemsidan gardenconservation.eu med möjligheten att själv få vara med och delta i dessa moment. Workshopen hålls av olika värdar beroende på ämne och som exempel höll Gunnebo Slott, som är en stor partner, en av dessa i somras som handlade om gräs- och ängsskötsel. Deltagarna fick testa på att knacka och slå med lie, hässja, kantskära gräsmattor, plantera pluggplantor i ängssådd, och köra fjärrstyrd slätterbalk med mera.

Målet är också att så många länder som möjligt blir representerade bland deltagarna så att kunskapen kan sprida sig maximalt.

En annan träff som ägt rum i år var på Norges grønne fagskole i Moelv, Norge där det handlade om jordens hälsa och hantering. Här fick deltagarna lära sig att läsa jordens kvalité och innehåll genom bland annat pH-analyser.

I augusti – september 2022 hölls en träff på Audley End House and Gardens, England. Denna gång handlade det om fruktodling i köksträdgårdar där deltagarna bland annat fick beskära äpple, päron, fikon, plommon, och vindruvor.

Programmet förespråkar också det viktiga med att få prova på det praktiska när det kommer till att lära sig ett nytt hantverk samt att informationsutbytet deltagare emellan också är värdefullt att få ta del av.

Som avslutning visar Klara ett filmklipp som handlade om äppelbeskrning (*Apple pruning Final*) på Wortley Hall Garden som också finns att se på deras hemsida.

Sammanfattning av Isabella Svensson och Sebastian Sederblad

Tapetgrupper - 1800-talets mästarrabatter

Maria Löfgren, universitetslektor i trädgårdens hantverk

I projektet *Kunskap som växer* har Maria Löfgren arbetat med blomsterplanteringar under andra halvan av 1800-talet med särskilt fokus på tapetrabatter. Maria Löfgren kallar det för det "färgade kulturarvet".

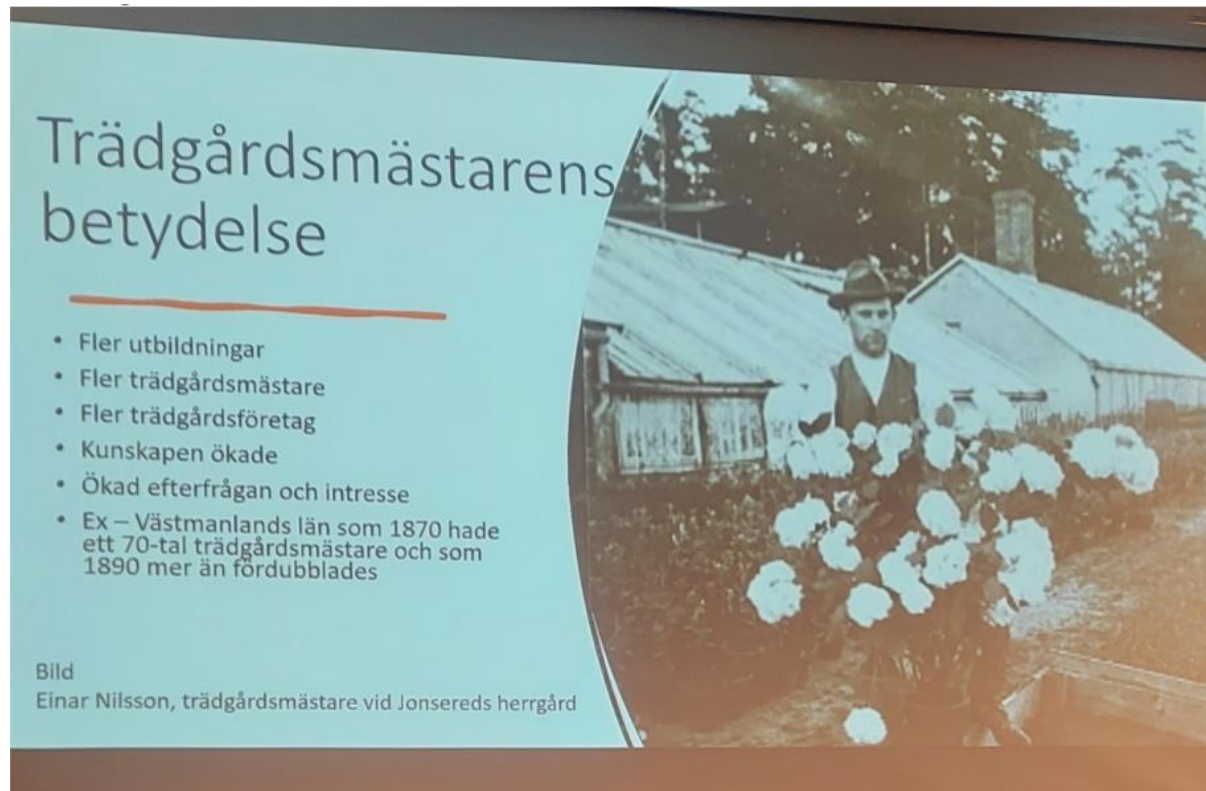
Tapetrabatter hade sin storhetstid under andra halvan av 1800-talet fram till sekelskiftet. De bestod av utplanteringsväxter som planterades i tydliga mönster. Färgskalan hade starka kontraster och inte ton i ton och blommade hela säsongen. Formen skulle vara högre i mitten och lägre runt om. Växtmaterialet som användes var från hela världen. Exotiska växter var på modet och det fanns tillgång till bättre och snabbare transporter än tidigare.

Under andra halvan av 1800-talet hade tapetrabatterna sin storhetstid. På tyska hette det teppich, på engelska carpet-bedding eller mosaic culture. Under denna period blev vad Daniel Müller kallade för "tysk stil" populärt. Tysk stil innebar bland annat planteringar i gräsytor, runda och njurformade planteringar samt slingrande gångar. Exempel på trädgårdar i tysk stil är bland annat Göthlinska gården, samt Stora Hyttnäs. De svenska namn som användes för planteringarna var bland annat "blomsteranordning", "blomstergrupper", "sammansatta grupper", "enkla grupper", "tapetmaneret", "tapetgrupper", "blomsterparter", "Svenska blomstergruppsstilen". Mångfalden av namn har försvårat forskning i historiskt källmaterial.

I de tidiga tapetrabatterna användes växter med mycket volym som seglade över marken. Det var blommande bladväxter som gav höjd. Senare bomberades i stället rundeln och man använde sig av låga och kompakta växter som exempelvis echeverior. I dessa planteringar behålls formen och mönstret blir mer tydligt. Det fanns även sammansatta grupper i grus eller sand. Ett exempel på detta är planteringarna på Huseby bruk.

En förutsättning för dessa planteringar var den stora utvecklingen inom trädgårdsbranschen. Fler företag, plantskolor och trädgårdsutbildningar gav ökad kunskap. Trädgårdsmästaren hade sin storhetstid och yrket hade hög status. Trädgårdsmästaren tog hand om all förökning från början till slut och förädlade även växter. Den viktigaste förutsättningen var den utvecklade växthustekniken. Det hade inte fungerat att driva upp dessa exotiska växter annars. Det fanns dock inte någon tillskottsbelysning och det första växthuset som värmdes med el kom inte förrän 1890. Vad hade plantorna för kvalitet och var de kanske till och med hårdigare än idag på grund av att de hade det tuffare när de drevs upp?

Trädgårdsmästarens betydelse

- Fler utbildningar
- Fler trädgårdsmästare
- Fler trädgårdsföretag
- Kunskapen ökade
- Ökad efterfrågan och intresse
- Ex – Västmanlands län som 1870 hade ett 70-tal trädgårdsmästare och som 1890 mer än fördubblades

Bild
Einar Nilsson, trädgårdsmästare vid Jonserefs herrgård

När det kommer till skötseln och omplanteringar är det oklart om hela grupperna planterades om under sommaren eller om endast enstaka växter ersattes. I källmaterialet står det att utblommade växter kunde lyftas bort. Det står inte vilka som tas bort utan endast de nya växterna som sätts in. Det är troligast att endast de växter som blommade över ersattes och inte hela rabatten. Ur en logistisk synpunkt tar det mycket plats i växthuset att driva upp plantor i flera omgångar.

År 1897 avvecklades tapetrabatterna inom SJ:s omfattande blomsterplanteringar med motivationen att spara tid och pengar. Återkommande kritik riktades mot stilen vid denna tid. Tapetrabatterna ansågs tidskrävande, de kostade för mycket och stilen ansågs omodern. Kritiken fortsatte ända in på 1950-talet samtidigt som stilen gradvis försvann allt mer. Det som blev kvar var i många fall en folklig variant på tapetrabatten - nämligen en rundel framför bostadshuset med en variation av växter. Maria Löfgren visar en bild med en pojke som står framför ett hus med en gräsbeväxt rundel innehållandes syren, flox, pion och indiankrasse.

Det som idag kan utgöra ett hot mot denna del av vårt gröna kulturarv är igenväxning, förenkling och det personliga tyckandet om stilen. Det finns risk att de historiska trädgårdarna tappar sin mening om de gamla bärande elementen helt rationaliseras bort. Personer som idag arbetar med tapetgrupper vid anläggningarna i Huseby bruk, Göteborgs botaniska trädgård och Katrineholms kommun beskriver dem som lättskötta när de väl planterats ut. Man väljer att plantera tätt, så att mönstret växt ihop till midsommar samt väljer blommor som inte behöver putsas då de vissnat ner. Det finns även en yrkes stolthet i att arbeta med rabatterna och att få mönstret rätt. På Julita Gård finns idag den kanske enda tapetgruppen i Sverige med en obruten tradition. Den finns kvar på samma plats och med samma form.

Efter föredraget samlades konferensdeltagarna i grupper för att diskutera frågor rörande tapetrabatter.

I grupp 7 deltog representanter från Skansen, Stenegård, Läckö Slott, Julita Gård, Waldemarsudde och Nationella Genbanken. Skansen och Julita Gård var de platser som hade renodlade tapetgrupper, medan Stenegården har en fontänplantering som kan användas för den typen av planteringar. Waldemarsudde har inga tapetgrupper då de arbetar i tidsperioden 1900–1945, dvs strax efter tapetgruppernas popularitet. Däremot har Waldemarsudde ett stort antal ytor med utplanteringsväxter som tex tagetes, leverblomster, blomstertobak, cannor, pelargoner och begonior. Det är mycket noggrant beskrivet i styrdokumentet hur planteringarna där ska se ut.

Representanten från Julita Gård berättade att de provar att anlägga en tapetgrupp med perenner i stället för utplanteringsväxter, som ett led i Nordiska museets hållbarhetsarbete. Arbetsresurser, bevattning och transporter nämndes som exempel på icke hållbara insatser förknippade med tapetrabatterna. De har valt perenna växter som bolltistel, grekvädd, kärleksört, näva och rudbeckia. Konceptet är nytt för säsongen och ska utvärderas efter hand.

Skansens tapetrabatt finns i närheten av Gubbhyllan, en tidstypisk byggnad nära huvudentrén. Här använder man sig av klassiska utplanteringsväxter som isbegonia och silverek. Skansens representant betonade uppdraget och vikten av att förmedla till besökarna det tidstypiska i de rekonstruerade trädgårdarna.

Stenegårds representant funderade över möjligheten att göra en moderniserad variant på tapetrabatten, med inslag av grönsaker och perenner och med mindre kontraster i färgskalan.

I grupp 8 deltog representanter från Stensjö by, Julita Gård, Göteborgs botaniska trädgård och Ulrika Rydh.

Både Julita Gård och Göteborgs botaniska trädgård använder sig av utplanteringsväxter. På Julita Gård har de dock ersatt en rundel med perenna växter för att vara mer kostnadseffektiva och miljövänliga. I rundeln finns numera kärleksört, alunrot, strålrudbeckia, blå bolltistel, salvia och rölleka. De andra rabatterna har isop runt som är perenn men där pelargon och silverek planteras i. Det diskuteras om att tanken förloras med perenna växter. Någon tycker att det då inte längre är en tapetrabatt. Vad får man göra och fortfarande kalla för tapetrabatt? På Julita var det tidigare 12 anställda och idag är det endast 6 vilket bidrar till att de behöver tänka mer tidsparande. Det sker alltså förenklingar för att minska kostnader och arbetskraft och det funderas över hur mycket något kan förenklas innan det blir ointressant. Tapetrabatter är ofta en viktig del av parken och det kan därför finnas en mening att lägga ner mer resurser på det. Perenner är inte heller skötsel fria och de blommar inte hela säsongen.

Göteborg Botaniska använder sig också av utplanteringsväxter. De har tidigare haft tapetrabatter men idag byggs ett växthus där de tidigare låg. Det gjordes en kulturhistorisk utvärdering av platsen och rådet var att bygga någon annanstans, vilket inte följdes. Att hitta en ny plats att göra en rundel är arbetskrävande och verkar inte prioriteras. När det väl är på plats är den dock lättskött, förutsatt att man använder sig av lättskötta växter. I den tidigare rundeln hade de samma växter och mönster sedan 2006. De sticklingsförökade växterna själva och övervintrade dem vilket gjorde att de inte behövde köpa in nytt material varje år. Detta ses som ett hållbart alternativ.

Det tas också upp funderingar kring att kommuner använder sig mycket av utplanteringsväxter. De planterar ut utan kunskap vilket gör att det skiljer sig från utplanteringar i historiska miljöer. Vi ser idag planteringar av kommunvapen och utplanteringar i rondeller. Sommarblommorna kommer troligtvis finnas kvar i framtiden och användas på ett enkelt vis.

Tapetrabatter anses vara historiska och viktiga oavsett ens egna värderingar. Vi bör inte döma och värdera vad som är vackert eller inte, utan snarare kolla på vad som är historiskt korrekt. Det är ett kulturarv och vi har ansvar att förvalta det för att det inte ska glömmas bort. Rabatterna behöver inte vara större än vad som hinns med. Förr hade trädgårdsmästaren högre status och mer tid än vad vi har idag. Det är heller alla som har resurser att själva driva upp växterna. Bland utplanteringsväxterna är favoriterna binka, jätteverbena, kardon, sommarljus, ricin och kryddsalvia.

Sammanfattning av Hanna Einarsson och Julie von Hofsten

Beskärning av äldre fruktträd i kulturmiljö, Hjelmsäters gamla fruktodling

Henrik Morin, trädgårdstekniker och expert på fruktträd

Konferensdeltagarna anlände till Hjelmsäters egendom på Kinnekulle med buss. Edvard Hamilton berättade om gårdens nuvarande verksamhet som främst består av produktion av biokol, en satsning som Hamiltons var tidiga med. Hjelmsäters egendom uppgår idag till 300 ha och på ägorna finns inte mindre än tre naturreservat. Efter att Edvard Hamilton presenterat gården serverades kaffe och smörgåsar.

Under 1930-talet hade Hjelmsäter en betydande fruktodling. Det var en period då fruktodlingen generellt hade en stark utveckling i Sverige. Henrik Morin berättade att det fanns en god marknad för

försäljning och stor efterfrågan. Ribston, Filippa, Cox Orange, Cox Pomona och Gravensteiner är alla aromatiska sorter som var populära i odlingar vid denna tid.

Konferensdeltagarna promenerade ner till resterna av den gamla fruktodlingen som idag består av ett 20-tal träd nedanför Hjelmsäters huvudbyggnad. Frukträden på Hjelmsäter är generellt sett i gott skick utan allt för mycket kräfta. Morin trodde att detta kunde bero på den kalkhaltiga jorden på Kinnekulle med högt PH-värde.

Henrik Morin inledde sitt föredrag med att fråga vad man önskar uppnå med sina gamla fruktträd - ska träden främst bevaras som ett historiskt minne eller önskar man återfå produktion?

Morin hade varit på plats innan föredraget och beskurit vissa av träden. Han berättade om hur man kan gå till väga. Om man tex har 5 gamla fruktträd av samma sort och vill öka produktionen kan man välja ett eller två av dem som man beskär hårdare för att få skjuts på tillväxten. På sikt kan detta förkorta trädets totala livslängd, så därför ska man inte ska göra så med alla sina träd.

Morin berättade vidare om fördelarna och nackdelarna med JAS-beskärning. En risk med den sena JAS-beskärning som utfördes under konferensen kan vara det milda och fuktiga vädret. Om träden har mycket kräfta kan fukten påskynda spridningen och etableringen av svampsjukdomen. JAS-beskärning ger även en sämre "skjuts" till tillväxten och träden kan få svårt att övervalla större snitt. Å andra sidan ger JAS inte någon dramatisk utveckling vilket kan vara önskvärt när man arbetar med äldre träd. Vårbeskärning är bättre för snabb återvalling. En lättare gallring kan ske året om.

Henrik Morin visade sedan ett träd där bara den ena sidan var beskuren. Han hade medvetet behållit en stor ihålig gren för trädets karaktär. Raka snitt kan se illa ut i en historisk trädgård så där finns också möjligheten att göra ett så kallat "fraktur-snitt" som imiterar en fläxskada. Morin påminde om att de gamla grenarna kan ha ett värde i en äldre trädgård. Vid gallring bör man tänka på att de gamla grenarna ibland stöttar varandra i äldre träd. Ibland kan den gröna tillväxten också sitta på de konstiga grenarna och då bör dessa sparas. Däremot är det viktigt att avlasta de grenar som kan bli ansamlingar för blötsnö.

Henrik Morin rekommenderade vidare att inte fokusera för mycket på små detaljer och börja med att plocka ut torrt material. Man bör jobba så nära trädet som möjligt, med handsåg och sekator. Stångsåg och stångsekator kan användas i de fall som träden är gamla och inte ger säkert stöd för klättring eller stege. Henrik Morin förklarade också att man kan dela upp kronan i tårtbitar, och att grenarna ska höra till sin del av trädet. När man gått ett varv runt trädet bör man ta paus och utvärdera. Konferensdeltagarna blev erbjudna att prova att beskära med hjälp av stångsekatorn och guidning av Morin. De som inte arbetade passade på att provsmaka fallfrukten som bedömdes vara av sorten Ribston.

Efter beskärningen berättade Henrik Morin om grundstammar. Under 1930-talet fanns det ett stort antal olika grundstammar. Vid nyplantering av fruktodlingar fanns det färdiga skrifter och tabeller för zoner, grundstammar och avstånd. Man kunde även rådfråga särskilda konsulenter inom området. I historiska miljöer är valet av grundstam viktigt, man ska tex inte blanda starkväxande och svagväxande grundstammar vid en komplettering.

För att kunna avgöra vilken typ av grundstam det rör sig om rekommenderade Morin att se med vilket avstånd träden planterats. Om avståndet är ca 5–6 meter rör det sig ofta om en medelstark

grundstam. Är det upp mot 10 meter är det en starkväxande grundstam, medan 3–4 meter indikerar en svagväxande grundstam. Det var vanligt att man planterade starkväxande grundstammar med dvärgträd emellan, med planen att gallra bort de små träden efter 20–30 år. Resultatet blev emellertid att man insåg de praktiska aspekterna med mindre träd som man inte behövde klättra i, och det var i stället de stora träden som försvann. Detta kom att påverka de kommersiella odlingarnas utseende under efterföljande årtionden.

Henrik Morins föreläsning avslutades med en kort frågestund innan konferensdeltagarna begav sig tillbaka mot bussarna för lunch och visning av parken på Hellekis säteri.

Sammanfattning av Hanna Einarsson och Julie von Hofsten

Grundstammar i historiska fruktodlingar -tillägg av Henrik Morin

De grundstammar som jag särskilt nämnde som är av historiskt intresse var *fröstam*, *M4* och *M9*. Vi talade då i första hand om tiden då Hjelsäter anlades, 1930-talet.

Fröstam (kallades också "vildstam"). Bildar stora höga träd. Frön och/eller färdiga grundstammar uppdragna från frö togs mycket från Frankrike där de stora ciderpresserierna rationellt kunde ta vara på frön i pressrester.

Träd på fröstam kunde planteras glest (10–12 meter eller mer) för att fungera långsiktigt. Då de gav frukt sent planterades de ofta kombination med dvärgträd vilka snabbare blev fruktbärande.

Träden på fröstam odlades antingen som högstam (1 m eller mer) men också som lågstam (50–60 cm)

Grundstammar som finns tillgängliga idag och som ger stora träd (större än vanliga A2) är 'Antonovka' och 'Bittenfelder'.

M4 (ursprungligen EM4) vilken var den vanligaste när det gällde s.k. "dvärgträd", dvs träd som drogs upp med låg stam (40–50 cm) och som passade att plantera på 4–7 meters avstånd. I Sverige kallades denna grundstam vanligen "doucin" eller "gul doucin". M4 finns knappast i odling idag, men grundstammar som går att få tag som kan ge liknade storlek på träden är t.ex. MM106 och P60.

Det är troligt att träden på den del av Hjelsäter vi tittade på är förädlade på just M4. Vanligt avstånd var runt 5 meter (som på Hjelsäter).

M9 var ännu mer svagväxande än M4 och kallades ofta "paradis-stam". Sålades även under namnet 'Jaune de Metz'. M9 används en del fortfarande men ersätts mer och mer av andra svagväxande grundstammar i yrkesfruktodling. Grundstammar som finns tillgängliga med liknande svag tillväxt är M26 och B9.

Vid komplettering i en historisk anläggning kan planteringsavstånd, i kombination med om trädet har låg stam eller ej, ge en vink om vilken typ av grundstam som kommer att ge träd med ett likartat utseende.

